

Культ природних явищ

Предки сучасних українців мали глибоке осмислене ставлення до навколишнього світу. Поклоняючись природним стихіям, шануючи все живе, вони були багатими духовно, а отже, захищеними, адже духовність і є найвищим захистом.

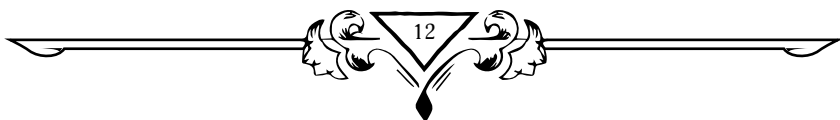
У найдавніші часи, коли людина ще не намагалася протиставити себе природі, наші пращури вшановували природні стихії, від яких залежало їхнє життя. Одним із головних у цьому сенсі був культ вогню. Українці вірили в небесне походження вогню, який Бог передав людям через гromові стріли. Звідси й віра у святість домашнього вогнища.

До вогню кожен ставився з повагою, адже його вважали святим. З вогнем не дозволяли гратися, кидати в нього щось нечисте, лихословити, топтати ногами. Вважали, що вогонь може помститися. Тим віником, яким замітали хату, не вимітали з печі, адже це місце — для вогню. «Ми шануємо вогонь; він наш дорогий гість», — говорили в народі.

Домашній вогонь шанували як головного хранителя сім'ї й домівки. Ще за часів трипільської доби кожна родина молилася своєму овину — домашньому вогню, мала своє святилище і жертвник.

Шанування хатнього вогнища було проявом поваги до земного вогню, який вважали за частину небесного.

Вірили: якщо від вогнища йде блакитне полум'я, то можна «скидати» на нього всі хвороби, коли малинове — на цьому місці будували святиню, хату; якщо зелене — місцину слід оми-

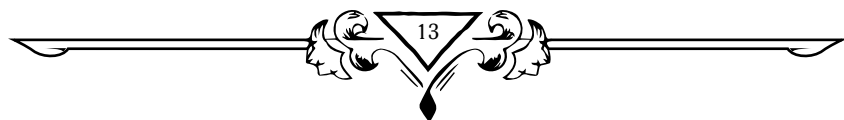
нати. Вогонь із дубових дров використовували для лікування людей, із осикових — тварин.

Із давнім культом вогню були пов'язані різноманітні обряди та магічно-ритуальні дії. Так, витопивши піч, яка в уявленні давніх українців була серцем оселі, господиня ставила в неї горня з водою та кидала трішки дров — своєрідна офіра домашньому вогнищу. Значним чином виявлялася й ритуально-очисна функція вогню (обкурювання димом, символічне спалювання, переведення через вогонь, аби позбутися хвороби, відвернути злих духів тощо). Очисні вогні запалювали напередодні Великодня, Великого четверга, свята Івана Купала. Звичай проводити молоду і весь весільний поїзд через вогонь допомагав очистити всіх, хто приходить до іншого роду. Проводили через вогонь і обох молодят. Свахи наречених під час весільного обряду намагалися тримати весільні свічки вкупі, щоб утворився спільний вогник.

В українській обрядовості вогонь дуже часто поєднується з водою, бо це — найпотужніші природні стихії, найвагоміші елементи світотворення. Воду вважали за стихію, з якої постав світ. Річки — жили Землі, якими тече вода, як у людини кров. Висихання річок і зникнення вод сприймали як кару божу.

Великим гріхом було засмічувати воду чи плювати у неї. Вважали, що той, хто не дотримується цього, буде покараний головним болем. Воду пили з непокритою головою, а перед тим, як пити, хрестилися.

За часів язичництва був поширений культ богині води, їй приносили жертви, кидаючи коштовності у води річок та озер. Чимало людей і зараз дотримується цього звичаю, кидаючи монети у воду, щоб знову повернутися до улюблених місць. У стародавній Русі приносили офіри криницям та болотам,

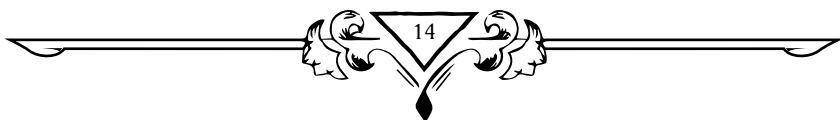

вважаючи їх святими. У криниці теж кидали гроші, інколи складали біля них хустки або свічки як жертви. До води зверталися, наче до живої істоти: «Водо-водичко святенька», «Водице-кринице, рідна моя сестрице». Щоб викликати вологу з небес, воді жертвували найсвятіше — хліб.

За неодмінний атрибут лікувальної та господарської магії українців вважали освячену йорданську воду, якою кропили обійстя, худобу, щоб відігнати нечисту силу. Особливо цінувалася так звана непочата вода, яку треба було набирати з трьох чи семи криниць до схід сонця. Чудодійну силу приписували наговореній, нашептаний воді, над якою проказав примовку знахар. Культ води відбивався й у звичаях кидати гроші до криниці, до річки як викуп за душу потопельника тощо.

Один із давніх і основних культів наших предків — культ землі. Земля в дохристиянських віруваннях не асоціювалася з богинею, але її поважали як праведну, святу, а легенди, міфи проповідували етичні норми ставлення до землі. Святим вважали і все те, що земля родить. Старожитня приповідка каже так: «Держімося землі, бо вона держить нас».

Вважалося, що всередині землі, як у людському тілі, є жили, якими нагору йде вода. Знали, що нема нічого тяжчого для землі, як зневажливе ставлення. Землю не можна було паплюжити ні словом, ані дією (землю заборонялося бити), адже вона може покарати грішника, а після смерті — не прийняти. Матір-землю боронили до останнього подиху. Воїн після повернення з далеких країв сховався на високий пагорб, кланявся сторонам світу, читав молитву й укліяв, цілуючи землю. З побажаннями добра, достатку говорили так: «Будь багатий, як земля». Про погану людину казали: «Не годен того, щоб його земля на собі носила». Навіть небіжчиків ховали у землю

тільки після того, як обмили мертве тіло й убрали його в чистий святковий одяг.

Простір, заповнений повітрям, вважався більшим, аніж земля. Вірили, що повітря завжди наповнене духами, серед яких є злі й добрі. Деякі з них можуть стримувати дощ або спричиняти безлад. Тому приносили жертви богиням повітря. Богові вітру — Стрибогу — поклонялись, адже вітер завжди впливав на життя людини. У «Слові о полку Ігоревім» 1187 року Ярославна звертається до вітру як до живої істоти.

Наші предки 15 липня відзначали Свято вітру. За давніми віруваннями, вітри — це істоти, які дмуть із чотирьох боків світу. Звідси прислів'я: «Йди собі на чотири вітри». Вітер в уявленні наших предків символізував дух, живе дихання Всесвіту.

Культ грози, пов'язаний з давнім слов'янським культом бога грози Перуна, зберігся в народній свідомості в пізнішому християнському трактуванні боротьби пророка Іллі з нечистим. Народна уява наділяла громові стріли магічними властивостями, їх вважали за помічні в лікуванні різних недуг. Подекуди вірили, що під час грому Ілля-пророк возить по небу калачі, тобто дає землі плодючу силу. Збереглися різноманітні повір'я, пов'язані з громовими святами, які християнство приурочило до Іллі.

Наші предки уявляли собі блискавку як небесний вогонь, тобто священну стихію. Вони вважали, що пожежу від блискавки не можна гасити, бо це кара за чийсь гріх. Щоб пожежі не сталося, запалювали свічку-громовицю, посвячену на Стрітіння в церкві. Вогонь, запалений у дереві блискавицею, найчастіше використовували проти ворогів.

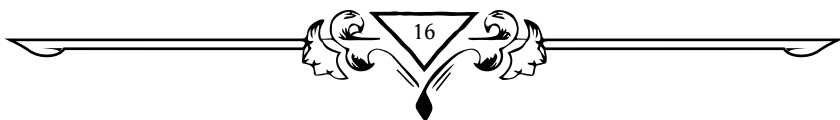
Магія місць (води, лісу, поля, будинку) та їхніх духів

За світобаченням праукраїнців, воду вважали однією з основних стихій світобудови; про це свідчив і культ води, про який вже сказано. Воду населяли духи, ставлення котрих до людини було співвідносним із символікою води в уявленні наших предків: з одного боку, вода була здатна очистити, з другого — являла собою небезпеку, бо поставала межею між «цим» і «тим світом», шляхом до потойбіччя.

Володарем-захисником великої водойми називали **водяника**: чим більшою була вода, тим старішим і мудрішим вважали її господаря. У давнину вірили, що коли водойма дуже велика, то помічниками водяника ставали чоловіки-потопельники. Обов'язок водяника — опікуватися рибами, тваринами, рослинністю й духами, що мешкають у водоймі, він же втихомирював водну стихію, відповідав за повені та паводки.

Згідно з переказами, водяник міг обертатися на людину, але й тоді його було легко впізнати: хоч і був схожий на звичайного чоловіка, з лівої голоші в нього постійно крапала вода, тому місце, де він щойно стояв, ставало мокрим.

Наші предки знали, що водяника слід поважати, шанувати та всіляко піддобрювати, адже він сердиться, коли людина без дозволу заходить у його володіння, та завдає всілякої шкоди рибалкам і хліборобам. Тому щоразу, перебуваючи біля води, слід було принести водяникові хоч маленький гостинець: жменьку тютюну, скибку хліба, трішки вина або пива. Усе це

І. Я. Білібін. Водяник

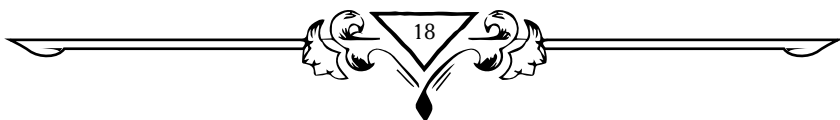

треба було вкинути у воду, сказавши: «Прийми, водяне, мою жертву».

Готувалися давні українці й до 2 квітня, дня пробудження водяника після зимового сну: щоб задобрити водяного господаря на цілий рік, за гроші громади купували, не торгуючись, коня, протягом трьох днів його відгодовували, а потім, оздобивши червоними стрічками та квітами, топили його опівночі посеред річки. Кажуть, що рибалки мали укласти з водяником угоду, щоб потім їхнє рибальство було вдалим. Для цього вони жертвували чорного півня чи цапа такого самого кольору. Піддобрювалися до водяника й пасічники, щоб уберегти вулики від повені: вони жертвували, кидаючи в річку, свіжий мед і вошину. Мірошники мали особливо догоджати водяникові, щоб не зіпсував колеса млина, не зруйнував загати, не замулив води, тож раз на рік вони офірували водяному господареві чорну свиню або чорного цапа.

Дочками водяника вважали **русалок**, які мали слухатися його в усьому. Ними ставали потопельниці, причому навіть ті, що були за життя старими та немічними, перетворювалися на молодих красунь. Русалки, як гадали наші предки, сприяли родючості нив, оберігали поля від повені й посухи, насилали благодатні дощі. Однак могли й пустувати, залоскочуючи людину до смерті та роблячи бешкети рибалкам, закрутивши сіті чи перевернувши човна. Тривалий час розчісуючи своє волосся, розлючена чимось русалка може затопити все село тією водою, що з нього стече.

Розважаючись, русалки заманювали людей, а відтак могли залоскотати до смерті. Щоб русалка не займала, наші предки вдавалися до оберегів: дівчата чіпляли до натільного хрестика чи намиста пучечки полину та любистку, хлопці до кишень

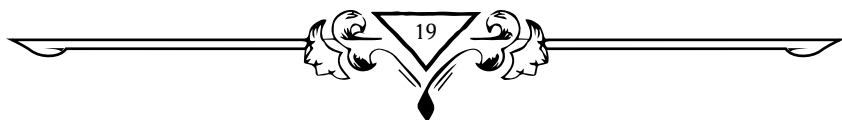

клали часник. Русалок задобрювали на Навському тижні: господині спеціальним чином випікали хліб і фарбували крашанки, потім ділили їх на маленькі шматочки й удосвіта несли в поле та до річки, примовляючи: «Русалоньки-нявоньки, красні дівоньки! Дівчат-хлопців не займайте, жита не збивайте; по межах-суловках-потічках бігайте-грайте, ниву хороніть — просимо вас, схиляємось із хлібом, крашанками та квітами!» У деяких місцинах на Навський Великдень до сходу сонця під хатою, на дереві чи на тину, розвішували білі сорочки без вишивки та звичайне чисте полотно (особливо в хатах, де протягом року до того був небіжчик), пропонуючи духам скористатися ними як одягом для душі, тобто здатністю здобути нове життя. Коли якась сорочка зникала, з того дуже раділи.

Зловорожим до людини був дух-господар болота й усього, що є на ньому, — **болотяник**. Він розважається, морочить людей, аж їм на болоті вчувався незрозумілий сміх, зітхання, булькотіння, голосне прицмокування, голоси тварин чи птахів тощо, а потім топить.

У стародавні часи наші пращури задобрювали болотяника на Благовіщення чи на Зелені свята: гурт людей, запаливши вогні, йшов на болото після заходу сонця з гіллям-кличанням, полином, татарським зіллям, квітами, благовіщенською водою, тричі його обходив, кропив освяченою водою й лишав болотяному господареві пожертви — кутю, молоко та крашанки. За ритуальну жертву вважали й поховання самогубців коло болота.

Життя давніх українців було щільно пов'язане з лісом. Усі знають про те, що володарем лісу та його оборонцем є **лісовик**. Наші предки вірили, що цей дух народжувався, коли ліс сягав певного обширу, накопичував достатньо внутрішньої

*Існує версія, згідно з якою лісовик — це «пастух від звіра».
Мається на увазі, що він охороняє лісових звірів від хижаків, мисливців тощо*

енергії. Чим сильнішим та здоровішим був ліс, тим могутнішим ставав лісовик.

Лісовика до сьогодні вважають справедливим захисником лісу. За віруванням наших пращурів, якщо ви прийшли до лісу на прогулянку чи позбирати ягоди, гриби та трави, насамперед маєте попросити дозволу увійти. Буде ліпше, якщо не забудете взяти із собою гостинець для лісовика — шматок хліба — та покласти його під дерево чи на пеньок. Якщо раптом заблукали, можна попросити допомоги в лісовика: якщо ви не капостили в лісі, то він неодмінно виведе вас на шлях додому.

Щоб не розгнівити лісовика, наші предки дотримували неписаних законів поведінки в лісі: дерева рубали тільки взимку і лише ті, що були пошкоджені буревієм, старі чи хворі, не полювали в пору розмноження тварин, не вбивали заради розваги, а в день народження лісовика (4 вересня) намагалися принести до лісу подаруночок для його володаря, щоб потім у лісі щастило протягом усього року. Існували й дні, коли до лісу ходити було заборонено. 27 вересня, церковне свято Здвиження, й до нині править за день, коли ліс сповнюють гадюки: перед тим, як заснути до весни, змії вигріваються на осонні, кубляться на пеньках. 17 жовтня, на Єрофія-мученика, в зимову сплячку впадав сам господар лісу й більшість лісових духів, а перед тим улаштовували вони собі гучні проводи, через які ліс шумить, регоче, гуде...

В українських Карпатах лісовий дух має інше ім'я, там його звуть **чугайстром**. Попри те, що уявляють його досить великою та звіроподібною істотою, перед людьми він з'являється найчастіше танцівливим вихорцем. Та вихорець цей так шпарко танцює, що може вивертати дерева з корінням, а впале листя здійсмати хмарою в повітря.

